

ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ

SAMSUN
İLİM YAYMA VE EĞİTİM
VAKFI

TÜRKİYE
1. DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU

(24 - 25 Eylül 1992.)

SAMSUN
1992

TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ SAHASINDA YAPILACAK ÇALIŞMALAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

Dinler Tarihi: mensubu kalmamış olanından günümüzde yaşayanına kadar bütün dinleri; bu dinlerin zâhiri ve bâtinî bütün yönlerini, hayatı kuşatan tarafını, sosyal ve kültürel cephelerini inceleyen bir bilim dalıdır.

Dinler Tarihi'nin konusu olan din, "en yüksek içtimaî değerlerin suûru" (Edward S. Ames'e göre)¹, sosyal hayatın bir yansıması ve insan hayatının tanımlanabilir birçok alanından birisi gibi görülmektedir. Emil Durkheim ve Max Weber: dinî hayatı insanın sosyal gerçeği çerçevesinde yorumlamış birçok sosyal bilimcinin, sosyal hayatın dini ifade biçimindeki gücünü anlamalarına öncülük etmişlerdir².

Kültür Antropolojisi sahasında çalışanlar, dini, kültürel şekillenmenin bir vechesi olarak ele almışlardır³. Milletlerarası Dinler Tarihi Birliği üyelerinin çoğu da, din araştırmalarını, "kültürel bir birim" olarak tanımlamışlardır⁴. Ülkemizde de din, kültürün temeli ve ana ögesi olarak görülmekte: kültür, millet gibi kavramların tarihinde ana unsur olmaktadır. Bu yönüyle din, hayatın bütününe kapsamakta ve günlük hayatta canlılığıyla yaşamaktadır.

Dinler, sadece inanç esaslarından ibaret değildir. Onlar, toplumsal ehemmiyete haiz sosyal teşekküllerdir. Dinin bu sosyal vechesi, bazen dinî ve ahlâkî fikirlerle, bazen de ihtiva ettiği ibadet usulleri ve âyinlerle belirlenmektedir. Bu dinî ve ahlâkî fikirler, toplumların mevcut sosyal şartlarına ve durumlarına adapte edilmektedir. Bu adapte işi, dinin "yeni şekil" almasını sağlamakta ve yeni ortamla uyumunu kolaylaştırmaktadır. Ninian Smart, bu adapte işini, şu örneklerle açıklamaktadır: "Japon balıkçıları Buddizm'i kabul etmişler; fakat bunu kendi hayat standartlarına uydurmuşlardır. Hıristiyanların kardeşçe sevgi veya savaşa karşı tavırları İncil tarafından değil, vatanperverlik ve milliyetçilik duygularıyla tayin ve tespit edilmiştir. İşte bu sebepten dinin ahlâkî ve sosyal boyutları, birbirleriyle iççedir. Sosyal boyut, söz konusu dinin kendisiyle

müesseseleştirdiği bir kanundur. müesseseleşen din, ihtiva ettiği doktrinler ve kurumlar vasıtasıyla kendi mensuplarını etkilemektedir. Dinin doktrinel, mitolojik ve ahlâki boyutları, onun gayb âleminin mahiyeti hakkındaki iddialarının hayatının nasıl olması gerektiğine dair hedeflerini ortaya koyar. Sosyal boyut ise insanların hareket tarzını ve dinî kurumların çalışma tarzlarını tayin ve tespit eder"⁵.

İslâm'da, İslâm'ı din olarak kabul eden toplumların kimliklerinin belirlenmesinde, diğer özelliklerle beraber (örf ve adet, kültür, dil, ırk v.s.) yer almıştır. Her toplum, her millet İslâm'ı, kendi kültür yapısına, kendi anlayışına ve kendi özelliklerine uygun olarak benimsemiştir. Bu benimseyişte Türk'ün İslâm'ı anlama ve algılaması, bir Arap'tan, bir İranlı'dan bir Pakistanlı'dan farklıdır. Bunlardan herbiri de diğerinden farklı anlayışta İslâm'ı anlamakta ve yaşamaktadır. Çünkü insan zihni, anlayışı ve kapasitesi kendi toplum özelliklerine göre şekillenmektedir. Bunun için Türkiye'de Dinler Tarihi sahasında yapılacak çalışmalarda bu özelliklerden yola çıkılmalı ve yakından uzağa gidilmelidir. Bu çerçevede hangi konulara öncelik verilmesi, hangi konuların işlenmesi gerektiği üzerinde durulması önem arz etmektedir.

Türkiye'de dinler Tarihi'nin ilmi bir disiplin olarak yerleşmesi ve bu sahada akademik çalışmaların başlaması 1955'li yıllardan sonradır. 1955'lerde başlayan bu çalışmalarda gözle görülür bir mesafe alınmış; çok sayıda Yüksek Lisans, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük tezi hazırlanmıştır. Türkiye'de bir kişinin, merhum Hocamız Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun araştırmalarıyla başlayan çalışmalar, bugün, dokuz İlahiyat Fakültesinde, Anabilim Dalı disiplini altında, müstakil tezler yapılarak ve genişleyerek devam etmektedir. Yaygınlaşan bu çalışmalar, verilen tez konularında, bir plan dahilinde düşünülmeyeceği dikkati çeken hususlardandır. Zaman zaman aynı konuda, bazen aynı Anabilim Dalında, bazen farklı bilim dallarında mükerrer çalışmalara, tez konularına rastlanmaktadır. Bu durum, farklı bakış tarzına yol açar, farklı şekilde işlenir diye düşünülebilir. Ancak, bu çalışmaların, hem kaynak, hem muhteva bakımından pek önemli sayılacak bir farklılık göstermediği görülmektedir. Ben, bu tarz çalışmaları, hem memleket, hem Dinler Tarihi disiplini bakımından zaman ve insan israfı görüyorum. Bunu, bu konuda

plansızlığa, konu tespitindeki sıkıntıya, adayların özelliklerine, dil ve kaynak sıkıntısına vs. bağlıyorum. Hem bu sıkıntıları müştereken aşmak, hem tez konularının tespitini bir plana ve programa göre yapmak, hem "ehemmi mühümme tercih etmek" düsturu çerçevesinde tasnif denemesi yapmak, bu çeşit çalışmalara başlangıç olabilecek konulara işaret etmek istiyorum. Aslında tez konuları tespit edilirken, Türkiye Dinler Tarihçileri arasında istişareye ağırlık verilmeli, ne getirip ne götürüleceği tartışılabilir. Tespit edilecek tez konusu için hangi dil ve hangi metodun kullanılacağı, o konuya ait kaynaklar ve yerleri belirlenmeli, o kaynaklardan istifade edilmesine yardım edilmelidir. Bu toplantı-seminer, böyle bir anlayışa başlangıç olmalı, periyodik olarak devam etmeli ve her yıl yapılacak çalışma-tez konuları bu toplantılarda tartışılıp, karara bağlanmalıdır.

Bu ölçülere göre Türkiye'de Dinler Tarihi sahasında yapılacak çalışmalar-tez konuları şöyle gruplandırılabilir.

I. Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili olarak,

II. Yaşayan Dinlerle ilgili olarak,

III. Ölü Dinlerle ve Onlara Yönelik olarak yapılan araştırmalardan ortaya çıkan bilgi ve belgelerle ilgili olarak (Arkeolojik kazı neticeleri.)

IV. Karşılaştırmalar ve Fenomenolojik Yaklaşımlar.

V. Semboller ve Simgeler,

VI. Destan ve Efsaneler,

VII. Şiirlerde Dini Motifler.

VIII. Türk büyüklerinin Eserlerinde Din ve Dinler (Yunus Emre ve Mevlana gibi),

IX. Dinlerarası Diyalog.

I. Türkiye ve Türk Dünyasıyla İlgili Olarak:

a) Türkiye'de Yasayan İnanç, Örf-Adet ve Folklorle İlgili Olarak:

1- Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu vs. gibi bölge/ yöre halk inanç ve folklorü üzerine araştırmalar.

2- Aleviler ve inaçları üzerine araştırmalar.

3- Keldaniler, Nasturiler, Yezidiler gibi yaşayan dinî azınlıklar üzerine araştırmalar (Arşiv vesikaları, belgeler ve yaşayan durumdan da yararlanarak).

4- Çingenerler'in inanç, örf ve âdetleri üzerine araştırmalar.

5- Halk folkloründe dinî motifler (İslâm öncesi ve sonrası mukayesesi de yapılarak).

6- Anadolu'ya/Önasya'ya yönelik Misyoner faaliyetleri (Misyonerlerin İslâm'a yönelttikleri tenkitleri, Hıristiyanlığı izah tarzları, meselelere bakışları vs...).

b) Tarih ve Arşiv Belgelerine Dayalı Olarak :

1. Şeriye Sicilleri, Tahrir Defterleri ve Fetvalar üzerine çalışmalar (Diğer dinlere, diğer din mensuplarına bakış: Onlarla ilgili bilgi ve fetvalar. Başbakanlık Arşivi'nde Gayr-i Müslüm Cemaatlere ait defterler, gayr-i müslim cemaatlerin her türlü hak, imtiyaz, muamelatlarına ait hükümleri ihtiva etmektedir. Bu defterler: Rumların, Melkit Rumların, Ermenilerin, Katoliklerin, Yâkubî-Suryanî Cemaatinin, Marunilerin, Musevilerin, Karayi Cemaatinin ahkâmın - durumunu, verilen beraatleri ihtiva etmektedir.⁽⁶⁾

2. Yahudi ve Hıristiyanların inanç ve ibadetlerine yönelik belgelerin değerlendirilmesi,

3. Türkler'in Hakimiyetinde yaşayan Gayr-i Müslimlerin ibadet ve yaşayış durumları,

4.Patriklerarası mücadeleler ve sebepleri (dinî ve siyasi),

5.Gayr-i Müslimlerin, özel gün ve yortulardaki kutlamaları, giyim-kuşamları, evlenme ve boşanma işlemleri. günümüzdekilerle mukayesesi.

6.Gayr-i Müslimler arasındaki anlaşmazlıkları Kadı'ların halletmesi ve diğer dinlere bakışları (Arşiv vesikaları ve Kilise Defterleri kullanılarak)

c) Türk Dünyası (Orta Asya Bağımsız Türk Cumhuriyetleri) ile ilgili Olarak :

1.Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan inançlar, kaynakları ve İslâm öncesiyle bağlantıları (İnanç, anlayış, ibadet. âyin vs. yönüyle),

2.Türk Dünyası'nda İslâm dışında dinlere bağlı olan Türk boyları ve dunumları (Örnek: Kırım'da "Kırımçak" denilen ve Musevî olduklarını savunan Türkler; Çin'de Budist olan Türkler-Sarı Uygurlar; Eski Türk İnancına bağlı Altay-Sibirya Türkleri; Altaylar, Yakutlar, Tuvalar, Hokaslar vs. gibi).

3.Türkler'in dinî tarihçesini ortaya koyacak çalışmalar planlanmalı (Tarih sahnesinde görülmelerinin tespit edildiği tarihten başlayarak, günümüze kadarki dinî durumları, Tarihi belge ve anıtlardaki anlatım vs.),

II. Yaşayan Dinlerle İlgili Olarak :

Yaşayan dinlerde uzmanlaşma yolu benimsenmeli, konular öncelik ve önem sırasına göre ele alınmalıdır. Konular Yahudilik ve Hıristiyanlık dışına taşmalı, diğer dinleri de kapsmalıdır. Örnek olarak şu gibi konular:

1. Hint menşeli dinlerden birinin önemli bir fenomeni tez konusu edilmeli ve tezi hazırlayan o dinin uzmanı olmalıdır.

2.Çin Dinleri (Çin Dinlerinde Tao'nun yeri, atalara saygının dini temeli vs.),

3.Japon Dinleri (Yerli din ile sonradan gelen dinler arasındaki uyum, rekâbet etki vs. gibi),

4.Yahudilik (Yahudi kaynaklarına göre, Osmanlı arşiv vesikalarına göre vs.),

5.Hıristiyanlık (Çeşitli konular. Bu arada kaynak kritiği, Konsiller dönemi, İnançların tespitindeki kriterler vs. Ayrıca Kiliseler arası inanç ve uygulama farklılıkları konu edinilebilir.Mesela Hıristiyan Kiliseleri arasında Bulgar kilisesinin Yeri, Bulgar Ekzarhlığı'nın teşekkülü ve durumu, Ortodoks ve Katolik mücadelesinde inançların yeri vs. gibi),

6.Kur'an'da yer alan diğer dinlerle ilgili konuların araştırılması (Mesela: "Üzeyir Allah'ın oğlu, Meryem'i de Teslis'e dahil eden gruplar, Mecusiler,İncir Ağacı vs. gibi.

III. Ölü Din ve Kültürlerle İlgili Olarak;

1.Öncelikle Türkiye'de, Türk dünyasında Arkeolojik kazılarda elde edilen bilgi ve bulgular Dinler Tarihi açısından değerlendirilmelidir. (Türkiye'de bu sahada elde edilen bilgiler, yapılan tezler, yazılan makale ve kitaplar değerlendirilebilir. Mesela : "Mezarlar ve Ölü Gömme Âdetleri" araştırması değerlendirilip, günümüzdeki inançlarla mukayesesi yapılabilir).

2.Ölü dinlerin, İnanç ve kültürlerin o yörede ortaya çıkan dinlere etkileri veya paralellik (paralelizm) araştırılabilir.

IV. Karşılaştırmalar ve Fenomenolojik Yaklaşımlar ;

Karşılaştırma konularında fenomenlerin tespiti ve sıralanması önem taşımaktadır.Hangi konulara öncelik verilmesi, neyin nerede aranması gerektiği iyi tespit edilmelidir.

V. Semboller ve Simgeler;

Her dinde sembollerle anlatım önem taşımaktadır. (Mesela Kur'an'daki semboller; Hıristiyan Kutsal Kitabı'nda sembollerin yeri vs. Sembollerle anlatım konu edinilebilir).

VI. Destan ve Efsanelerde Dinî Anlatım, Dinî Durum;

Türk destan ve efsanelerinde belirli bir konu ele alınabilir.

VII. Siirlerde Dinî Motifler;

Şiirlerde: dini motifler (Türkçe, Arapça, Farsça Divanlarda vs. dinî motifler ve anlatımlar, dinlerle ilgili semboller üzerinde durulabilir).

VIII. Türk Büyüklerinin Eserlerinde Din ve Dinler;

Türk büyüklerinin eserlerinde din ve dinler (Mesela: Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Mevlana gibi). Bu eserler Dinler Tarihi açısından konu edilebilir).

IX. Dinlerarası Diyalog ;

(1965 yılından itibaren gündemde olan diyalog üzerine çalışmalar yapılabilir. dinlerin diğer dinlere bakışı ortaya konulabilir, Avrupa Topluluğu'nun dinî durumları ve aralarındaki nüanslar incelenebilir).

DİPNOTLAR

1.Bkn. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1988, 17.

2.Bkn. Frederik J. Streng, Dindar İnsanı Anlamak, Çev. Adil Özdemir, İzmir 1991 (Basılmamış Tercüme),26.

3.Bkn. Streng, a.g.t., 31

4.Bkn. Hans H. Penner, "Structural Analyses as a Method For the Study of Religion" , Current in the Methodology of the Science of Religion, Varşova 1984, -175.

5.Nininan Smart, "Din ve İnsan Tecrbesi", Çev. Ali İhsan Yitik, (Daktilo halinde), s.9, (İzmir İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanacaktır).

6.Bkn. Atilla Çetin, Başbakanlık Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1979, 68-70 vd.